

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Юридичний факультет
Кафедра історії держави, права та політико-правових учень

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

За загальною редакцією
Б. Й. Тищика та І. Й. Бойка

Підручник

Львів
2022

УДК 340.12(100)(091)(075.8)

190

Голова авторського колективу: І. Й. Бойко

Автори: І. Й. Бойко, Б. Й. Тищик, А. В. Кольбенко, О. В. Липитчук, Х. М. Моряк-Протопопова, Г. М. Федущак-Паславська, Л. Е. Шевчук, Б. І. Гутів, І. В. Ковальчук, Ю. В. Олійник, П. Т. Едер, М. С. Пиртко

Рецензенти:

Гавриленко О. А. – д-р юрид. наук, професор кафедри міжнародного права Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Дурнов Є. С. – д-р юрид. наук, професор, заступник начальника управління Департаменту персоналу МВС України;

Зварич Р. В. – д-р юрид. наук, професор кафедри теорії та історії держави і права, декан юридичного факультету

Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»

Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 22/11 від 24 листопада 2021 р.)

190

Історія держави і права зарубіжних країн : підручник /
[І. Й. Бойко, Б. Й. Тищик, А. В. Кольбенко та ін.] ; за заг. ред. проф.
Б. Й. Тищика та проф. І. Й. Бойка ; вступ І. Й. Бойка. – Львів :
ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. – 658 с.

ISBN 978-617-10-0734-5

Підручник підготовлено відповідно до програми курсу «Історія держави і права зарубіжних країн». Враховуючи новітні здобутки як українських, так і зарубіжних науковців, автори зосередили свою увагу на тих подіях та фактах державно-правового розвитку провідних зарубіжних країн, які мали визначальний вплив на загальний розвиток інститутів держави і права. Також розглянуто державо- та правотворення тих країн, які тією чи іншою мірою у різні історичні епохи та періоди мали значний вплив на розвиток людської цивілізації, на становлення та розвиток державно-правових інститутів інших країн. У підручнику містяться теми, в яких розкрито особливості історії держави і права зарубіжних країн у різні періоди їхнього виникнення, становлення та функціонування. Матеріал викладено системно, у хронологічній послідовності з часу виникнення перших державних утворень до сьогодення.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, юристів-практиків, широкого загалу читачів.

УДК 340.12(100)(091)(075.8)

ISBN 978-617-10-0734-5

© Бойко І. Й., Тищик Б. Й., Кольбенко А. В. та ін., 2022
© ЛНУ ім. Івана Франка, 2022

ЗМІСТ

ВСТУП (Бойко І. Й.)	5
Розділ І. ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН	
ЯК НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА, ЇЇ МІСЦЕ В СИСТЕМІ	
ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ УКРАЇНИ (Бойко І. Й.)	9
1.1. Історія держави і права зарубіжних країн як одна	
з фундаментальних юридичних наук і навчальних дисциплін	
та її роль у правовому вихованні студентів-юристів	9
1.2. Мета, предмет та підходи вивчення історії держави	
і права зарубіжних країн	14
1.3. Методологія, періодизація та джерела історії держави	
і права зарубіжних країн	18
Питання для самоконтролю	21
Розділ ІІ. ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА (Шевчук Л. Е.).....	22
Питання для самоконтролю	38
Розділ ІІІ. ДЕРЖАВА І ПРАВО КРАЇН СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ	
(Шевчук Л. Е.).....	39
3.1. Загальна характеристика розвитку держави	
і права в країнах Стародавнього Сходу	39
3.2. Держава та право Стародавнього Вавилону	46
3.3. Держава і право Стародавнього Єгипту.....	69
3.4. Держава і право Стародавньої Індії.....	74
3.5. Держава і право Стародавнього Китаю	80
Питання для самоконтролю	89
Розділ ІV. ДЕРЖАВА І ПРАВО КРАЇН У ПЕРІОД АНТИЧНОСТІ (Тищик Б. Й.).....	90
4.1. Загальна характеристика держави і права країн періоду Античності.....	90
4.2. Держава і право Стародавньої Греції	92
4.3. Держава і право Спарти.....	120
4.4. Держава і право Стародавнього Риму.....	131
Питання для самоконтролю	181
Розділ V. ДЕРЖАВА І ПРАВО КРАЇН ПЕРІОДУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ	
(Федушак-Паславська Г. М.)	182
5.1. Загальна характеристика держави і права країн періоду Середньовіччя	182
5.2. Держава і право франків.....	188
5.3. Держава і право Франції.....	200
5.4. Держава і право Німеччини	222
5.5. Держава і право Італії.....	243

5.6. Держава і право Англії.....	251
5.7. Держава і право Візантії.....	277
5.8. Держава і право Польщі.....	295
Питання для самоконтролю.....	311
Розділ VI. ДЕРЖАВА І ПРАВО КРАЇН У ПЕРІОД НОВОГО ЧАСУ	
(Кольбенко А. В.).....	312
6.1. Загальна характеристика держави і права країн періоду Нового часу.....	312
6.2. Держава і право Англії.....	314
6.3. Держава і право США.....	332
6.4. Держава і право Франції.....	350
6.5. Держава і право Німеччини.....	370
6.6. Держава і право Польщі.....	384
Питання для самоконтролю.....	400
Розділ VII. ДЕРЖАВА І ПРАВО КРАЇН У НОВІТНІЙ ПЕРІОД	
7.1. Загальна характеристика держави і права країн Новітнього часу (Липитчук О. В.).....	401
7.2. Держава і право США (Моряк-Протопопова Х. М.).....	404
7.3. Держава і право Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії (Моряк-Протопопова Х. М.).....	415
7.4. Держава і право Франції (Липитчук О. В.).....	425
7.5. Держава і право Німеччини (Моряк-Протопопова Х. М.).....	453
7.6. Держава і право Італії (Липитчук О. В.).....	469
7.7. Держава і право Польщі (Бойко І. Й., Липитчук О. В., Пиртко М. С.).....	489
7.8. Держава і право Болгарії (Липитчук О. В.).....	510
7.9. Держава і право Румунії (Липитчук О. В., Ковальчук І. В., Едер П. Т.).....	520
7.10. Держава і право Угорщини (Липитчук О. В.).....	527
7.11. Держава і право Чехословаччини (Чехія, Словаччина) (Липитчук О. В.).....	533
7.12. Держава і право Канади (Тищик Б. Й., Бойко І. Й., Едер П. Т.).....	539
7.13. Держава і право Ізраїлю (Кольбенко А. В., Ковальчук І. В., Олійник Ю. В.).....	554
7.14. Держава і право Китаю (Кольбенко А. В., Бойко І. Й., Пиртко М. С.).....	564
7.15. Держава і право Японії (Тищик Б. Й., Бойко І. Й., Едер П. Т.).....	576
7.16. Держава-місто Ватикан (Бойко І. Й., Гутів Б. І.).....	591
7.17. Історико-правові засади утворення та розвитку Європейського Союзу (Бойко І. Й.).....	604
Питання для самоконтролю.....	621
СЛОВНИК ПОНЯТЬ І ТЕРМІНІВ (Бойко І. Й., Олійник Ю. В.).....	623
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ (Бойко І. Й.).....	644
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК (Бойко І. Й.).....	653

ВСТУП

У сучасних умовах утвердження демократичної України важливе значення має поглиблене вивчення державно-правового досвіду провідних зарубіжних країн. Ці питання висвітлює важлива навчальна дисципліна «Історія держави і права зарубіжних країн» – одна з фундаментальних складових юридичної науки. З одного боку, вона є юридичною наукою, а з іншого – навчальною дисципліною (навчальним курсом, предметом). Вона вивчає багатовіковий політичний та державно-правовий досвід провідних держав світу, з'ясовує закономірності їхнього історичного розвитку, намагається встановити головні причини та виявити основні наслідки виникнення, розвитку і занепаду державно-правових систем минулого. У своїх спробах зрозуміти сучасне та знайти шляхи до кращого майбутнього люди завжди зверталися і звертатимуться до історичного досвіду, до історично випробуваних положень, принципів, цінностей, пройденого шляху. Теоретичне усвідомлення та переосмислення історичного державно-правового розвитку українського народу (як і будь-яких інших народів), політико-правових ідей, теорій, поглядів минулого допоможе краще зрозуміти й передбачити перебіг сучасних суспільних і державних процесів, виробити правильний політичний курс, уникнути помилок і невдалих рішень.

Історія держави і права зарубіжних країн – одна з найскладніших й найоб'ємніших юридичних дисциплін, яка вивчає конкретний досвід і знання щодо витоків, етапів становлення і розвитку державності та права, суспільно-політичних відносин, державного механізму, джерел, основних галузей та інститутів права найважливіших країн світу від найдавніших часів і до сьогодні. До них ми зачисляємо ті зарубіжні країни, яких уже не існує, але які істотно вплинули на державницьку історію людства, а також сучасні країни, які відіграють важливу роль у міжнародному житті та світовій політиці. Сучасна політична карта світу налічує 252 країни, з них лише 195 держав: 193 держави-члени ООН і Ватикан з Палестиною як країни-спостерігачі. За час свого розвитку кожна країна пройшла нелегкий шлях становлення державності та права, революцій, війн, реформ, державного будівництва. Кожна держава має свою історію, мову, культуру, надбання

у сфері політики та економіки. Проте для юристів особливу вагу має історичний досвід саме державно-правового розвитку зарубіжних країн. Без історико-правового аналізу державно-правового розвитку зарубіжних країн ми не зможемо пізнати та зрозуміти завдання сучасних держав та передбачити шляхи їхнього розвитку у майбутньому. Знання історичного досвіду дає змогу не припускати помилок у майбутньому. Знання історії робить людей, особливо юристів, освіченими, виваженими, розсудливими, відповідальними, справедливими, толерантними, миролюбними. Видатний український історик світової слави і державний діяч початку XX ст. Михайло Грушевський справедливо наголошував: «Завдяки історичній пам'яті людина стає особистістю, народ – нацією, країна – державою. Вся наша надія – в нас, вся сила – в народі». Ще в давнину історичні хроніки, описи подорожей, збірники правових звичаїв і актів старанно опрацьовували і вивчали як джерело інформації і знань різних народів. А стародавні римляни говорили: *Historia magistra vitae est* – Історія є вчителькою життя; *Scientia est potentia* – Знання – це сила. Переосмислення історії держави і права зарубіжних країн є важливим чинником примирення, взаєморозуміння і взаємної довіри між народами; відіграватиме вагому роль у пропагуванні таких основних загальнолюдських цінностей, якими є справедливість, рівність, толерантність, взаєморозуміння, права людини і демократія.

Історія держави і права зарубіжних країн як фундаментальна юридична дисципліна традиційно займає важливе місце в підготовці юристів вищої кваліфікації. Вона формує юридичний світогляд, дає комплексне уявлення про виникнення, розвиток і падіння держав і правових систем, про найважливіші елементи державного апарату, їх місце і роль у структурі загального механізму здійснення державної влади, про формування принципів, галузей і найважливіших інститутів і норм права, їх зміну та зникнення. Знання всього цього сприяє ефективній діяльності юристів у сучасному світі, в розвитку таких основоположних сторін нашого життя, якими є держава і право.

Історія держави та права зарубіжних країн як наука прагне з'ясовувати державно-правові закономірності, тобто об'єктивні, необхідні й суттєві для певних умов загальні та сталі зв'язки державно-правових явищ між собою, а також з іншими соціальними феноменами. Загальні закономірності виникнення держави і права як необхідні, істотні взаємозв'язки визначають через передумови, причинно-наслідкові зв'язки і шляхи становлення та розвитку державно-правових інститутів у провідних зарубіжних країнах. Наявність специфічних державно-правових закономірностей виникнення та розвитку держави і права зарубіжних країн є об'єктивною засадою для виокремлення історії держави і права зарубіжних країн у самостійну науку в системі юридичних наук. Особливість історії держави і права зарубіжних

країн полягає в тому, що дослідження виникнення та розвитку права і держави відбувається в їхній єдності, взаємозв'язку і взаємовпливі. Саме нерозривний зв'язок між правом і державою засвідчує: наука історії держави та права зарубіжних країн – водночас і правознавча, і державознавча.

Історія держави та права зарубіжних країн є, насамперед, наукою юридичною, оскільки досліджує становлення та розвиток держави і права. Водночас історія держави і права зарубіжних країн межує з історичною наукою, бо досліджує державно-правові явища і процеси в їхньому історичному розвитку; її також вважають однією з найважливіших складових історії людства.

Як відомо, завдання кожної науки полягає в тому, щоб з'ясувати правдиві й об'єктивні знання про закономірності розвитку природи та суспільства, а її головною метою є встановлення правди – істинного знання. Критерії науковості, котрі вирізняють науку з-поміж інших форм пізнання, – це: об'єктивність, системність, практична спрямованість, орієнтація на передбачення, доказовість, обґрунтованість і достовірність результатів. Завданням навчальної дисципліни «Історія держави та права зарубіжних країн» є надання ґрунтовних знань, тобто полягає в тому, щоб правдиво, історично об'єктивно, системно, обґрунтовано, на засадах достовірних першоджерел, вивчати найголовніші закономірності становлення й розвитку державності та права провідних зарубіжних країн, з'ясувати причини і наслідки зміни типів та форм держави й права минулого і сучасного.

Історія держави і права зарубіжних країн є складовою науки історії держави і права. Становлення та розвиток історико-правового напрямку в правознавстві щодо вивчення історії держави і права зарубіжних країн почалося у XVIII ст., а набуло активної фази у XIX ст. Важливу роль у його становленні та розвитку відіграли представники історичної школи права – Г. Гуго, Ф. К. фон Савіньї, Г. Ф. Пухта (Німеччина), а також Е. Набуде і Р. Дорест (Франція), Г. Мен і Г. Спенсер (Англія), М. М. Карамзін, П. Г. Виноградов, М. Ковалевський (Росія), українські вчені О. В. Романович-Славатинський, О. Ф. Кістяківський, М. Ф. Владимирський-Буданов, М. І. Палієнко та ін. Як справедливо зазначила професорка В. І. Тимошенко, у архівних та наукових джерелах другої половини XIX – початку XX ст. трапляються такі назви курсу, як «Загальна історія права», «Загальна історія законодавства», «Юридична історія», «Історія юриспруденції», «Загальна історія права та установ», «Зовнішня історія права» і «Внутрішня історія права», «Право народів», «Енциклопедія права», «Історія іноземних законодавств». Проте найбільш поширеною назвою навчального курсу в сучасних умовах є «Історія держави і права зарубіжних країн». Незалежно від назви основними завданнями навчальної дисципліни було і є сприяти широкій загальній підготовці

студентів у розумінні змісту і духу становлення і розвитку держави і права, розвитку у них юридичного мислення, необхідного для теоретичного засвоєння і практичного застосування права; створити передумови для вивчення інших юридичних дисциплін (теорії держави і права, історії політичних і правових учень, конституційного та міжнародного права тощо).

Підручник «Історія держави і права зарубіжних країн» підготовлено відповідно до чинних освітніх стандартів вищої професійної освіти. У ньому розглянуто основні інститути держави і права окремих зарубіжних країн Стародавнього світу, середньовічних держав Європи та Азії, державно-правового розвитку провідних зарубіжних країн в період Нового та Новітнього часу. Підручник містить вступ, 7 розділів, 43 підрозділи, контрольні запитання, глосарій та загальний список літератури.

Запропонована праця не претендує на вичерпне і всебічне висвітлення всіх актуальних питань з історії держави і права зарубіжних країн. Вона є лише однією зі складових частин процесу дослідження історії державно-правового розвитку зарубіжних країн, який активізувався з проголошенням Україною незалежності, коли новітня методологія й об'єктивний аналіз історико-правових джерел заклали міцне підґрунтя для вивчення історії держави і права України та історії держави і права зарубіжних країн. Автори не претендують на те, що положення і висновки, викладені у підручнику, будуть беззаперечно сприйняті й допоможуть вирішити більшість існуючих наукових завдань історико-правового характеру в контексті сучасних процесів державотворення. Однак сподіваються, що запропонована праця внесе у правничу науку нові ідеї, нові підходи у розв'язання актуальних проблем історії держави і права як науки.

Автори підручника мають на меті спонукати читачів до ґрунтовного переосмислення історії держави і права зарубіжних країн, на основі викладеного у підручнику матеріалу виробити вміння визначати причинно-наслідкові зв'язки у державно-правовому розвитку, а також давати об'єктивну, насамперед правову оцінку та робити власні висновки. Автори сподіваються, що видання буде цікавим і корисним насамперед студентам на шляху до здобуття вищої юридичної освіти та всім, хто цікавиться історією держави і права зарубіжних країн.

ст. 81 Закону Болгарії «Про судову владу», яке передбачає, що у випадку коли посада у районному суді не зайнятою або суддя не може виконувати свої обов'язки і не може бути замінений іншим суддею цього суду, то голова відповідного окружного суду може відрядити на вакантне місце суддю іншого районного суду, суддю окружного суду або молодшого суддю зі стажем роботи не менше 2-х років.

Окружний суд як суд першої інстанції розглядає: кримінальні справи у складі одного судді та двох судових засідателів (якщо інше не передбачено законом); цивільні справи у складі одного судді. Молодший суддя може бути у складі суду, який розглядає кримінальну справу як суд першої інстанції, але не може бути єдиним суддею або доповідачем у справі. Як суд другої інстанції окружний суд розглядає справи у складі трьох суддів, якщо інше не передбачено законом. У цьому випадку до складу суду може входити молодший суддя. Рішення районного суду можна оскаржити до окружного суду, а якщо останній вирішував справу як суд першої інстанції, то рішення оскаржують до апеляційного суду.

Військові суди прирівнюються до окружних. Компетенція військових судів визначається законом, а справи розглядають у складі одного судді та судових засідателів, якщо інше не передбачено законом.

Отже, у Болгарії діють суди загальної та адміністративної юрисдикції. Конституційний суд Болгарії не належить до жодної з гілок влади, а слугує органом, який здійснює тлумачення Конституції Болгарії та надає висновки щодо конституційності законів та підзаконних актів. У Болгарії існує трьох-планова судова система: перша інстанція – районний суд, апеляційна інстанція – окружний суд, касаційна інстанція – Верховний касаційний суд.

7.9. Держава і право Румунії

Державно-правовий розвиток Румунії в XX – на поч. XXI ст. Румунія, на відміну від багатьох сусідів, напередодні Першої світової війни була незалежною конституційною монархією. Перша світова війна принесла румунському народові великі бідування. Румунія вступила у війну в серпні 1916 р. на боці Антанти, але воєнні дії вела невдало і в цьому ж році німецькі війська зайняли її столицю Бухарест. Значну частину території Румунії окупували, значно погіршилося економічне становище, загострилися соціальні суперечності. Нерозв'язаність земельного питання негативно позначилася на політичній стабільності та економічному розвитку країни: основою господарства було сільськогосподарське виробництво, 80 % населення країни жило в сільській місцевості. Урядові довелося піти на

укладення на початку 1918 р. сепаративного миру з Німеччиною та Австро-Угорщиною, хоча правлячі кола Румунії не полишали надії на співробітництво з Антантою та її допомогу. На останньому етапі війни до Румунії приєднали Трансільванію, яка входила до складу Австро-Угорщини. У квітні 1918 р. румунська влада заявила про анексію Бессарабії. У листопаді того ж року до складу Румунії ввели Північну Буковину з м. Чернівцями. Зазначені події істотно збільшили у країні відсоток нерумунського населення. Отож після війни територія Румунії збільшилася у два рази, країна перетворилася на багатонаціональну державу.

Нову Конституцію Румунія прийняла 1923 р. Подібно до багатьох конституційних актів інших країн, румунська Конституція декларувала демократичні права для всіх жителів Румунії, незалежно від їхнього етнічного походження, мови або віросповідання, проголошувала національну і соціальну рівність, формально гарантувала свободу праці та основні громадянські свободи, стояла на захисті приватної власності. Країну проголосили конституційною монархією. Законодавча влада формально належала двопалатному парламентові (палата депутатів і сенат). Але владу парламенту обмежувало право короля санкціонувати закони і накладати на них вето. Виконавча влада повністю належала королю, який мав право призначати й усувати міністрів, розпускати парламент, а також повністю або частково переглядати тексти самої Конституції. Отже, король Румунії мав значну владу в країні. Проголошуючи на словах демократичні свободи, насправді Конституція обмежила в правах значну частину населення: жінки, військовослужбовці й молодь до 21-го року не отримали виборчих прав. Конституцію доповнили низкою «надзвичайних законів», які давали змогу порушувати громадянські права, зафіксовані в ній. Отже, демократію в Румунії у 20-х роках XX ст. лише декларували. Зміни сталися і при королівському дворі. Король Фердинанд помер 1927 р. і його місце планував посісти старший син Кароль, який мав диктаторські наміри, та головою держави проголосили 6-річного сина Кароля – Міхая. Через малолітство короля створили регентську раду. Але 1930 р. Кароль позбавив корони власного сина і проголосив себе королем Каролем II.

На внутрішню ситуацію в Румунії значною мірою вплинула міжнародна ситуація в Європі. Країна була багата нафтою, отож становила інтерес для держав, передусім Німеччини і СРСР. До того ж, Бухарест постійно перебував під тиском СРСР, який вважав Північну Буковину та Бессарабію «споконвічними російськими землями». Роль арбітра у розрахунках румунської дипломатії відводили Б. Муссоліні. Румунія зважилася на зближення з Німеччиною, проте за радянсько-німецьким договором (1939) Німеччина визнала права СРСР на Бессарабію і 1940 р. Румунії довелося змиритися з приєднанням

до СРСР не лише Бессарабії, а й Північної Буковини. Окрім того, 1940 р. Угорщині передали Трансільванію, Болгарії – Південну Добруджу. Монарху довелося звернутися за допомогою до генерала Й. Антонеску (на той час член своєї негитоване ставлення до короля він перебував у заслання в монастирі). Антонеску висунув вимогу – зречення Кароля II, яку король прийняв. Отож Антонеску призначили прем'єр-міністром з надзвичайними повноваженнями, а 1940 р. Кароль II зрікся престолу на користь свого сина Міхая.

Під час Другої світової війни Румунія була союзником Німеччини. У країні 1944 р. розпочалося антифашистське повстання. Король Міхай I домовився з нелегально діючими антифашистськими партіями, заарештував главу фашистського уряду І. Антонеску і сформував антифашистський коаліційний уряд, який оголосив війну Німеччині. У серпні 1944 р. радянські війська увійшли в Бухарест. А 1945 р. на базі *Національно-демократичного фронту* (НДР) в Румунії створили уряд на чолі з лідером «Фонду землеробів» П. Гроза. Румунія 10 лютого 1947 р. підписала Паризьку мирну угоду, яка гарантувала країні національну незалежність, суверенітет і територіальну цілісність. Свої ліві сили вона спрямувала на повалення монархії. Король Міхай I опинився в ізоляції, на вимогу комуністів 30 грудня 1947 р. зрікся престолу. Країну проголосили Румунською Народною Республікою. Уже 1948 р. партія соціал-демократів об'єдналася з комуністами. Створена на базі об'єднання двох партій *Румунська робітничка партія* (РРП) будувала свою діяльність на принципах ідеології марксизму-ленінізму. На чолі партії стояв сталініст Г. Георгіу-Деж. РРП очолила широке політичне об'єднання *Фронт народної демократії* (ФНД). Упродовж 1948–1989 рр. у Румунії існувала однопартійна система. Компартія, що зосередила в своїх руках всю повноту влади, проголосила будівництво в країні соціалістичного суспільства.

Зміни на вершині влади відбулися 1965 р. Після смерті Г. Георгіу-Деж керівником партії і держави став Ніколае Чаушеску. Він продовжив і розвинув лінію свого попередника. Водночас у внутрішній політиці Чаушеску спрямував свою діяльність на зміцнення тоталітарної держави й особистої влади. Саме 1965 р. правлячій партії повернули її первісну назву – *Румунська комуністична партія* (РКП). Того ж року прийняли Конституцію, в якій наголосили на ролі РКП як «керівної сили суспільства». Державу назвали *Соціалістичною Республікою Румунія* (СРР). Уже 1974 р. встановили пост президента СРР, його також посів Н. Чаушеску. Характерною особливістю правління Чаушеску була орієнтація на підтримку родичів. Вони обіймали високі посади в партії, армії, профспілках, засобах інформації. Головним і чи не єдиним радником в усіх державних і партійних справах була його дружина Єлена, яка обіймала посаду першого заступника прем'єр-міністра.

Упродовж 1986–1989 рр. індустрія працювала з нульовим приростом. У кризовому стані перебувала нафтопереробна і нафтохімічна промисловість. У країні запровадили режим «затягування пасків» і всіляких обмежень. Холодні квартири, у які лише на 3–4 години подавали газ, гарячу воду; неосвітлені вулиці міст; магазини, що працювали тільки при денному світлі; порожні м'ясні прилавки і овочеві базари; нескінченні черги власників автомобілів до АЗС – так виглядав «розвинутий соціалізм» у Румунії. У селян відбирали майже всю вироблену продукцію, обмежували площі присадибних ділянок. При цьому в країні закріпилася офіційна назва цього періоду – «золота епоха Чаушеску». Наростало невдоволення існуючими порядками: 1987 р. у Брашові відбувся «хлібний бунт», жорстко придушений владою. Із закордонних поїздок не поверталось дедалі більше румунських громадян – учених, спортсменів, письменників. Диктаторський режим агонізував. Наприкінці 80-х років незадоволення існуючим станом речей охопило широкі верстви населення. Достатньо було однієї іскри, щоб спалахнула вся Румунія, і цією іскрою стали заворушення в м. Тімішоарі. Сутички демонстрантів із силами безпеки переросли у кривавий конфлікт. Заворушення перекинулись на Бухарест. Чаушеску і його дружину схопили і віддали до суду військового трибуналу, який негайно засудив їх до страти. Влада в країні перейшла до сформованого під час революції *Фронт національного порятунку* (ФНП), який оголосив про розпуск усіх державних структур, в тому числі й компартії. З 29 травня 1990 р. Соціалістичну Республіку Румунію називають просто Румунією. На парламентських виборах у 1990 р. переміг ФНП, який перед тим перетворився в політичну партію. Президентом Румунії обрали Й. Ілієску. Опозиція не змиралася з поразкою, неодноразово виникали конфлікти.

У листопаді 1991 р. прийняли нову Конституцію, яка проголосила Румунію правовою, демократичною державою, а 1992 р. відбулися нові парламентські вибори, які не змінили розстановки політичних сил у країні. Отож 2000 р. Й. Ілієску ще раз повернувся до влади.

З 2007 р. Румунія увійшла до складу Євросоюзу. У травні цього ж року країну очолив колишній мер Бухареста Траян Бесеску, переобраний у грудні 2009 р. Зазначимо, що 2004 р. Румунія вступила до НАТО.

Знаковим для Румунії став 2014 р. Уперше в історії Румунської держави президентом країни обрали представника релігійної меншини, протестанта-лютеранця, німця з трансильванської династії саксів Клауса Йоханніса. Більшість румунських і зарубіжних політичних аналітиків назвала його перемогу на президентських виборах «актом політичної зрілості румунських громадян». Результати листопадових 2014-го року президентських виборів стали яскравим тому підтвердженням. Якщо в першому турі перегонів за крісло президента Клаус Йоханніс поступався своєму головному конкурентові,

діючому прем'єрові Віктору Понті більш як на 10 % голосів, то в другому турі «несподівано» для деяких політичних кіл у Румунії перемогу здобув Йоханніс: він набрав 55 % голосів виборців, випереджаючи Віктора Понту рівно на 10 %, яких йому не вистачило в першому турі. Своєю активністю на виборах румуни викликали щирю повагу громадян сусідніх країн. Інавгурація Йоханніса відбулася 21 грудня 2014 р. на засіданні сенату і палати депутатів.

Румунія визнала незалежну Україну 8 січня 1992 р., а 1 лютого цього ж року встановила з нею дипломатичні відносини. У Бухаресті 24 вересня 1992 р. було відкрили Посольство України, а 2001 р. – Генеральне консульство в Сучаві. Відразу після встановлення дипломатичних відносин Генеральне консульство Румунії в Києві трансформували у Посольство Румунії в Україні. Розвиток україно-румунських відносин затьмарили спробами з боку Румунії висунути територіальні претензії до України. Влітку 2003 р., після тривалих і багаторічних переговорів, підписали Договір про режим державного кордону між Румунією та Україною. Українсько-румунське торгово-економічне співробітництво передбачає розробку масштабних проєктів зі створення нових шляхів транспортування нафти і газу, інтеграцію енергетичних систем, модернізацію і розширення транспортних комунікацій. Згідно з офіційними результатами загальнонаціонального перепису населення (2002), у Румунії проживає 61,4 тис. етнічних українців. Організаційно вони об'єднані в Союзі українців Румунії (1990) і Демократичному Союзі Українців Румунії (1996). Договірною-правовою базою україно-румунських відносин охоплює понад 40 договорів, угод та конвенцій, які врегульовують двосторонні та багатосторонні зв'язки між Україною і Румунією в різних галузях співробітництва.

Державний лад. Румунія – республіка. У країні діє Конституція від 22 листопада 1991 р., схвалена всенародним референдумом, що відбувся 8 грудня 1991 р. Глава держави – президент, якого обирає населення шляхом загального, рівного, прямого і таємного голосування на 4 роки і не більше, ніж на два терміни. У разі порушення положень Конституції президента можуть тимчасово усунути від влади загальним голосуванням більшістю членів двох палат на вимогу не менше однієї третьої членів обох палат, або зняти з посади шляхом референдуму, організованого не пізніше ніж через місяць після його усунення парламентом.

Президент призначає прем'єр-міністра, скликає надзвичайні сесії парламенту, може розпускати парламент після консультації з головами обох палат і лідерами парламентських груп. До компетенції президента входять укладення договорів, призначення і відкликання дипломатичних представників. Президент є головнокомандувачем Збройних сил і головою Вищої ради оборони Румунії.

Законодавчу владу здійснює парламент Румунії, який складається з палати депутатів (нижня палата) і сенату (верхня палата). Парламент обирають на основі загального рівного виборчого права шляхом прямого таємного голосування терміном на 4 роки за мажоритарною системою. Посада голови сенату в румунській державній ієрархії є другою за значенням після президента. Палата депутатів і сенат провадять свою роботу на окремих і спільних засіданнях. На спільне засідання вони збираються для: а) отримання послання Президента Румунії; б) затвердження державного бюджету і державного соціального забезпечення; в) оголошення загальної або часткової мобілізації; г) оголошення стану війни; д) скасування або припинення воєнних дій; е) розгляду звіту Вищої ради оборони країни і Рахункової палати; ж) призначення за пропозицією Президента Румунії, директора Румунської служби інформації здійснювати контроль над цією службою; з) виконання інших обов'язків, що, відповідно до Конституції або регламенту, здійснюються на загальних засадах.

Вищий адміністративний орган Румунії – Уряд, відповідальний перед парламентом. Згідно з програмою своєї діяльності, схваленої парламентом, він забезпечує реалізацію внутрішньої і зовнішньої політики країни і здійснює загальне управління державною адміністрацією.

Уряд складається з прем'єр-міністра, міністрів та інших членів, встановлених органічним законом. Прем'єр-міністр керує урядом та координує діяльність його членів при дотриманні покладених на них обов'язків. Він представляє також палати депутатів або сенату, звіти і заяви про політику уряду.

Президент Румунії призначає кандидата на посаду прем'єр-міністра після консультації з партією, що користується більшістю в парламенті, а якщо подібної більшості не існує – з партіями, представленими в парламенті. Кандидатуру на посаду прем'єр-міністра після його призначення на цю посаду президент надає у 10-денний термін для розробки програми діяльності уряду і формування складу кабінету. Програму уряду і список з іменами його членів обговорюють палата депутатів та сенат на спільному засіданні. Парламент демонструє довіру уряду голосами більшості депутатів і senatorів. Уряд несе політичну відповідальність перед парламентом за свою діяльність. Кожен його член (солідарно з іншими) несе відповідальність за діяльність уряду або його акти. Уряд і кожен його член повинні відповідати на питання або інтерпеляції, сформульовані депутатами чи сенаторами. Палата депутатів і сенат можуть вимагати на спільному засіданні відставки уряду шляхом вотуму недовіри, прийнятого більшістю депутатів і senatorів.

Правова система. Румунія входить в романо-германську правову сім'ю. В той самий час географічне положення Румунії визначало її історичний

зв'язок з візантійським правом. Протягом століть на значній частині території теперішньої Румунії діяло візантійське право, що являло собою переробку класичного римського права у середньовічному і релігійному дусі. Цей процес перерваний на початку XIX ст. рецепцією спочатку австрійського, а потім французького права. Більшість основних галузей права кодифікували у 2-й половині XIX ст., деякі кодекси цього періоду ще частково діють. Упродовж 1950–1980 рр. румунська правова система, зберігаючи зв'язки з романо-германським правом, входила в соціалістичну правову сім'ю.

У 1990-ті роки правову систему Румунії оновили відповідно до принципів і норм демократичної Конституції 1991 р. Джерелами права Румунії є законодавчі і інші нормативні акти, ратифіковані міжнародні договори, рішення Конституційного суду. Ієрархія нормативних актів включає Конституцію, конституційні, органічні закони, декрети президента, ордонанси і рішення уряду, накази і інструкції міністерств, акти місцевих органів влади. В Румунії існує інститут делегованого законодавства. Парламент може прийняти спеціальний закон про повноваження, що даватимуть змогу уряду видавати ордонанси в сферах державної діяльності, які не є предметом регулювання органічних законів.

Румунія (єдина з усіх східноєвропейських країн) зберегла, за винятком деяких розділів, «буржуазний» Цивільний кодекс 1864 р. Відповідно, збереглося і багато концептуальних особливостей румунського цивільного права, які зближують його з західноєвропейським правом. Зазначимо, що 1950 р. Румунія прийняла Кодекс законів про працю, 1965 р. – Закон «Про охорону праці», 1972 р. – новий Трудовий кодекс (набув чинності 1973 р.).

Ще у 1994 р. опубліковано нову редакцію Цивільного кодексу Румунії 1864 р. з урахуванням змін, внесених до 1 січня 1994 р. В країні продовжує діяти (з численними змінами) Цивільно-процесуальний кодекс 1865 р.

Кримінальний і Кримінально-процесуальний кодекс були прийняті 21 червня 1968 р. Вони набули чинності 1 січня 1969 р. (зі змінами). Особливістю кримінального законодавства Румунії є те, що в ньому не застосовують термін «злочин». Замість нього ввели термін, який означає дещо ширше поняття – «кримінально каране діяння». Нові Цивільно-процесуальний та Кримінально-процесуальний кодекси прийняли 2010 р.

Основи **судової системи** встановлені Конституцією 1991 р. і Законом «Про судову систему» 1992 р. Система загальних судів Румунії налічує: Верховний суд, апеляційний суд, окружні суди і Суд Муніципалітету Бухареста, суди першої інстанції. Конституція передбачає окрему систему військової юстиції. Але військові судді і прокурори продовжують виконувати свої функції згідно зі спеціальними законами 1993 р.

Верховний суд має 4 секції: цивільну, кримінальну, військову і в адміністративних спорах. Апеляційні суди (суди III інстанції) охоплюють своєю юрисдикцією від 2-х до 5-ти округів. Окружні суди і Суд муніципалітету Бухареста (суди II інстанції) діють, відповідно, по одному в окрузі і в муніципалітеті Бухареста. Суди першої інстанції існують в кожному окрузі (від 3-х до 6-ти суддів). Суддів призначає президент Республіки на пропозицію Вищої ради магістратури. Судді незмінні. Голову і суддів Верховного суду призначають терміном на 6 років. Вища рада магістратури складається з 15-ти магістрів, яких обирають на 4 роки палата депутатів і сенат з числа суддів Верховного суду, прокурорів, суддів Апеляційного суду Бухареста.

Конституційний суд у Румунії не входить до загальної системи судів. Як орган контролюючої влади він повинен забезпечувати баланс між головними органами влади і перевіряти їх рішення. Основна функція – перевірка відповідності законодавства Конституції. Конституційний суд складається з 9-ти суддів, яких призначають на 9 років. Суддів призначає палата депутатів, сенат і президент Румунії. Кожні 3 роки Конституційний суд оновлюють на одну третю суддів. Контроль за дотриманням і захистом прав і свобод громадян здійснює румунський аналог омбудсмена – Адвокат Народу. Його призначає сенат на 4 роки. Закон про Адвоката Народу прийняли 1997 р.

7.10. Держава і право Угорщини

Відновлення незалежної Угорської держави та її розвиток. Угорщина як частина Австро-Угорщини брала активну участь у Першій світовій війні. Але криза, яка охопила країну в останній рік війни, спричинила загострення політичного та економічного становища в країні та вивела на вулиці міст тисячі людей під гаслами невідкладного виходу з війни та відокремлення від Австрії. Демонстрація 29 жовтня 1918 р. у Будапешті переросла у збройне повстання. Влада перейшла до Національної ради, до якої ввійшли Партія незалежності та *Соціал-демократична партія Угорщини* (СДПУ). Угорщину проголосили республікою 16 листопада 1918 р. Нова влада декларувала загальне виборче право, свободу зборів, 8-годинний робочий день. Отже, основним досягненням революції 1918 р. було повалення монархії Габсбургів та відокремлення Угорщини від Австрії, що започаткувало створення незалежної держави.

Російські більшовики розцінили угорські події як один із проявів початку «комуністичної революції». В країні почали виникати більшовицькі групи, на чолі яких став угорський революціонер Бела Кун. За його ініціативи 1918 р. в Будапешті скликали з'їзд революційних соціалістів, на якому створили